

Булла Ірина Олександрівна
Житомирський державний
технологічний університет
Науковий керівник:
к.е.н., доц. Обіход С.В.

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Проблема професійної мобільності здебільшого виступала предметом соціологічних досліджень (П. Сорокін, С. Кугель, Т. Заславська, В. Шубіна), останнім часом економічних наук (Є. Іванченко, Н. Коваліско, С. Макеев, Е. Мирошниченко та ін.). Обраний напрям дослідження зумовлений недостатністю наукових розвідок із зазначеної проблематики у суто педагогічному аспекті, однобічним розглядом проблеми (переважно в економічному або соціальному плані), відсутністю міждисциплінарного системного підходу до цього комплексного явища.

Якою бути Україні у XXI ст. багато в чому визначає стан системи освіти, її структурне, змістове, якісне наповнення. Освіта як найважливіша сфера життєдіяльності суспільства окреслює шляхи його функціонування й перспективного розвитку. При цьому життя потребує знань, які зумовлюють модернізацію сучасної освіти. Вища освіта набуває все більшої ваги у світі як інформаційна і технологічна база діяльності людей. Нинішній етап розвитку системи освіти нашої країни, що підписала Болонську конвенцію, характеризується орієнтацією на входження до світового освітнього простору і, як наслідок, на значні зміни у структурі і змісті традиційної національної освіти. Передбачається, що подібні кроки приведуть до підвищення якості освітнього процесу, і зокрема академічної і професійної мобільності студентів і фахівців. Проте дослідження питання показує, що єдиного погляду на цю проблему не існує. У науковій пресі періодично з'являються гарячі дискусії прихильників і противників (учених, педагогів, політиків) входження України у світовий освітній простір шляхом європеїзації традиційної української освіти. У цьому контексті важко не погодитись з думкою Г. Кас'янова, керівника Центру аналітичних досліджень в освіті Міжнародного фонду „Відродження”, висловлену у статті „Болонізація: поспішай повільно”, що поруч із очевидними досягненнями йдуть не менш очевидні проблеми. Передусім експерти звертають увагу на те, що вже нинішні контури Болонського клубу та Євросоюзу не збігаються. Отже, для студентів із країн поза Євросоюзом один із базових принципів Болонського руху – європейська мобільність – стає вельми проблематичним за нерівності умов участі в цьому процесі [1].

В умовах масштабності й активності політичних чинників у царині академічної євроінтеграції висловлюються різноманітні, інколи діаметрально протилежні погляди на одну проблему – удосконалення системи освіти, по-новому актуалізується питання якісного оновлення змісту вищої професійної освіти шляхом відходження від звичайних моделей трансляції знань і пошуку нових концептуальних ідей реалізації стратегії життєдіяльності у глобальному світі. Звідси все частіше у педагогічному середовищі виникає запитання: чому і як вчити студентів для того, щоб вони, ставши професійно компетентними фахівцями, були реально потрібні і конкурентоспроможні на ринку праці, а головне, щоб були готові до професійного росту і професійної мобільності, гнучкості мислення, міжнаціонального діалогу, толерантності і співпраці.

Щодо готовності до професійної мобільності, то, незважаючи на те, що лише 10% працюючих за офіційними даними хочуть цього, подає оптимістичну надію в переважній більшості наше нинішнє студентство з. Проблема професійної мобільності не нова, проте ще до недавня вона була традиційним предметом дослідження виключно соціології. Для дослідників професійної його прагматизмом, величезним прагненням до знань як до капіталу, до освоєння 2–3 спеціальностей як до гарантії життєвого успіху мобільності вже багато десятиріч залишається класичною фундаментальна праця Пітірима Сорокіна „Соціальна мобільність”, яка була опублікована ще у 1927 році у Нью-Йорку, але, без сумніву, заклала основи оригінального напрямку досліджень з проблем стратифікації й мобільності. Цей твір містить систему основних понять і схему теоретичного аналізу, яка і сьогодні є загальноновизнаною для дослідників соціальної, у тому числі і професійної мобільності.

Варто зауважити, що П. Сорокін визначає мобільність як перехід, переміщення соціального об'єкту (індивідів, груп, цінностей) з однієї позиції в іншу всередині соціального простору. Автор виділяє два основні типи мобільності: горизонтальна й вертикальна.

Горизонтальна мобільність – це перехід індивіда чи соціального об'єкта від однієї соціальної позиції до іншої, що знаходиться на тому ж рівні (соціальному прошарку), а також територіальне переміщення (зміна місця проживання).

Вертикальна мобільність – це перехід індивіда чи соціального об'єкта від одного соціального прошарку до іншого, зміна соціального статусу (нова позиція у суспільстві). При цьому залежно від напрямку вертикального переміщення розрізняють два види мобільності: висхідна й спадна (тобто соціальний підйом або соціальний „спуск”). Загальні закономірності вертикальної мобільності в цілому формулюються П. Сорокіним так:

1) ніколи не існувало суспільства, соціальні прошарки якого були б абсолютно закриті або в яких була б відсутня вертикальна мобільність у трьох її основних аспектах – політичному, економічному і професійному, як внутрішньо-професійна або міжпрофесійна циркуляція, політичні переміщення і просування „економічними сходами”;

2) ніколи не існувало суспільства, в якому вертикальна соціальна мобільність була б абсолютно вільною, а перехід із одного соціального прошарку в інший здійснювався би без усякого спротиву. Це означає, що у середині організованого (стратифікованого) суспільства функціонує своєрідне „сито”, яке просіює індивідів і дозволяє деяким із них підніматися наверх, залишаючи інших на нижчих щаблях, і навпаки;

3) вертикальна соціальна мобільність змінюється від суспільства до суспільства й від одного історичного періоду до іншого, тобто має коливальний, хвилеподібний характер [2]; Без сумніву, праця П. Сорокіна геніальне за своєю системністю і багатогранністю джерело, на яке посилаються практично усі сучасні дослідження мобільності. При цьому соціологи зосереджують основну увагу насамперед на переміщеннях індивідів, шансах на кар'єру, а також фактах її

усвідомлення, на цілях і мотивах професійної мобільності, соціальної адаптації. Етапні праці в розробці теми соціальних переміщень належать американським авторам: С. Ліпсету і Р. Бендіксу, П. Блау і О. Данкену, Д. Фезерману і Р. Хаузєру, в яких висвітлюються питання, пов'язані з проведенням досліджень, використанням термінології, залученням статистики до обробки емпіричної інформації. Зокрема, на думку П. Блау і О. Данкена, емпіричне дослідження мобільності має бути зосереджене на аналізі умов, що впливають на професійні досягнення та мобільність в межах конкретного суспільства [2, с. 14]. У контексті сучасної соціології мобільності загально прийнято розрізняти мобільність структурну й обмінну, які є похідними від принципово різних чинників.

Структурна мобільність обумовлена змінами в економічній і соціальній структурі суспільства, викликаними прогресуючим розвитком техніки і технології.

Обмінна ж мобільність детермінована ніби то виключно соціальними факторами: розкриттям можливостей отримання освіти, зростанням обсягу в цьому плані соціальних гарантій і пільг як шансу здійснити мобільність; зміною структури цінностей і мотивацій професійних досягнень [2, с. 15–16]. Аналіз публікацій із зазначеної проблематики свідчить, що мобільність у тих чи інших формах досліджують переважно представники суспільних наук, проте, на думку Коваліско Н., суттєвою вадою їх досліджень є односторонній розгляд проблеми – в економічному або в соціальному плані, відсутність міждисциплінарного системного підходу до цього комплексного явища. При цьому існує підхід до професійної мобільності як до форми трудової мобільності, яка, за ствердженням Заславської Т.І., є не стільки економічним чи соціальним, скільки міждисциплінарним поняттям [3, с. 3], що виражається в професійному, кваліфікаційному, соціальному, галузевому, територіальному та інших переміщеннях індивідів, є своєрідною формою їх адаптації до нових технологічних і економічних умов функціонування. Професійна мобільність розглядається як зміна трудової позиції або ролі фахівця, обумовлена зміною місця роботи або професії. За такого підходу у понятті „професійна мобільність” розрізняють об'єктивний, суб'єктивний і характерологічний аспекти.

Об'єктивний аспект охоплює науково-технічні та соціально-економічні передумови, а також сам процес зміни професії. Щодо чинників, які стимулюють професійну мобільність, то акценти перенесені з науково-технічних досягнень, що прискорювали процес виникнення нових професій і потребували перекваліфікації робітників за радянських часів на фактори розвитку ринкових відносин, що забезпечують досягнення якісно нового рівня мобільності та професійно-практичної підготовки конкурентоспроможного фахівця.

Суб'єктивний аспект розкриває процес зміни інтересів працівників та акт прийняття рішення щодо зміни місця роботи чи професії, що залежить від таких індивідуальних характеристик людей, як потреби, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви. З характерологічної точки зору важливою є схильність людини до зміни предметної діяльності, що дає підстави розглядати професійну мобільність як відносно усталену властивість особистості, як підготовленість або схильність до зміни виду професійної діяльності (працемобільність). Системний розгляд професійної мобільності, за твердженням Н. Коваліско, з одного боку, висуває певні вимоги до професійно-кваліфікаційних якостей індивідів, а з іншого – максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між структурою її індивідуальних потреб і соціально-економічною цінністю місця, яке вона посідає.

Перша з цих функцій є предметом економічної науки, друга – соціології і соціальної психології. Це зумовлює, за твердженням М.П. Лукашевича і М.В. Туленкова, якісно різні підходи до досліджень мобільності:

- як до деперсоніфікованого соціально-економічного процесу;
- як до засобу соціального просування і професійного розвитку особистості.

У першому випадку маємо справу з власне трудовою мобільністю, а в другому – з так званою трудовою кар'єрою працівників [4, с. 129]. Поділяючи думку Л.Н. Лесохіної, Л.І. Рибникова розглядає поняття професійної мобільності з двох позицій:

1) з одного боку, це зміна позицій, спричинена зовнішніми умовами, а саме: відсутністю робочих місць, низькою заробітною платою, побутовою непорядкованістю працівників тощо, що зумовлює необхідність їх адаптування до реальних життєвих позицій;

2) з іншого, професійну мобільність можна розглядати як внутрішню свободу, самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях та потребі у самоорганізації, самовизначенні і саморозвиткові, здатності швидко реагувати на зміни в соціумі завдяки грамотності, освіченості та професійній компетентності. Саме це, на думку Е. Зеєра, може забезпечити професійній освіті „конвертовану”, соціально-професійну мобільність. Науковців у галузі психології (В. Ковальова, В. Тихонович, М. Шабанова, Л. Левченко та ін.), перш за все, цікавить психологічна готовність до зміни професії та причини, що дозволяють чи не дозволяють зламати традиційний стереотип професійної поведінки. При цьому професійна мобільність розглядається ними як „здатність і готовність особистості достатньо швидко й успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати нових знань і вмінь, що забезпечують ефективність нової профорієнтаційної діяльності” (психологічний словник).

За визначенням Л.П. Шевченко, професійна мобільність – це психологічна готовність робітника, фахівця до розв'язку широкого кола виробничих завдань, здатність оперативної, швидко перебудовуватись в залежності від ситуації, оскільки найбільш ефективною відповіддю людини на невизначеність та проблемність трудової ситуації є гнучкість поведінки, що проявляється в його здатності вчасно змінювати стратегію або засіб дій у відповідності з умовами праці, що змінюються. При цьому показником гнучкості є швидкість зміни стратегій в залежності від зміни ситуації. За такого підходу цілком вмотивованою є характеристика Н.Г. Мурадяном мобільності як засобу адаптації працівників, що підвищує їх конкурентоздатність, обумовленість професійної мобільності рівнем психологічної готовності робітників до діяльності в умовах конкуренції та нестабільності на ринку праці (Ф.Н. Гайсин, Ф.Х. Фаїзов).

Виходячи з цього, найбільш правомірним у контексті психології професійної мобільності є виокремлення типів особистості потенційно схильних до мобільної або стабільної поведінки та типів особистості, що по-різному оцінюють порівняльну значущість кар'єрного росту, оскільки всі типи особистості і є тим чинником, що диференціює індивідуальне сприйняття та оцінку тієї чи іншої ситуації [5]. Практика показує, що різні типи особистостей, які

знаходяться в однаковій об'єктивній ситуації, реалізують різні моделі трудової поведінки: більш здібні індивіди іноді крокують службовими сходами значно повільніше, ніж менш здібні, але орієнтовані на кар'єру; одні змінюють професію задля кращих умов, інші – протистоять зміні фаху; частина людей під впливом руйнуючої економічної та професійної культури засвоюють нову культуру, а інша частина залишається відданою попередній. Тобто особистості по-різному пристосовуються до життєвих обставин, виробляють різні (традиційні та інноваційні) стратегії адаптації до кризи, серед яких: стратегія пристосування, настанова на будь-яку постійну роботу та гарантовану зайнятість, стратегія зміни професії, одночасної зайнятості на декількох роботах.

При цьому, як слушно зауважує Н. Коваліско, оцінка необхідності та бажання переміщення, як правило, мотивується самою людиною. Залежно від характеру цієї оцінки розрізняють мотиви здійснення акту мобільності і мотиви утримання від неї. Під мотивами мобільності розуміють усвідомлені людиною причини та цілі (внутрішні усвідомлені або не усвідомлені спонуки, що відповідають цим стимулам), які роблять соціальне, і зокрема професійне, переміщення необхідним. Тому в одних і тих же умовах і за наявності рівних можливостей індивіди приймають неоднакові рішення. Це пов'язано з тим, що особистість з її неповторною структурою перебуває між зовнішніми стимулами до переміщення і мотивованими оцінками його доцільності. Безперечно, мотиваційні функції виконують ціннісні орієнтації особистості. При цьому цінностями виступають матеріальні або ідеальні предмети, які здатні задовольнити потреби та інтереси людини, сформувати індивідуальний стиль життя, невід'ємною складовою якого є професійна діяльність, професійне самовизначення особистості. Поняття „професійна мобільність” охоплює сукупність різноманітних процесів, різні види переміщень, що виконують відносно самостійні функції.

Функціональний підхід до формування професійної мобільності як інтегрального утворення зумовлює необхідність комплексно-системного вивчення змістової сутності цього феномена. У трактовці поняття професійної мобільності можна погодитись з Н.Г. Мурадяном, Ф.Н. Гайсиним, Ф.Х. Фаїзовим. Погоджуємось також з думкою Г. Кас'янова, про виникнення економічних і соціальних проблем при адаптації вищої освіти України під Європейські стандарти і норми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Касьянов Г. Болонізація: поспішай повільно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Dt/ua/3000/3300/46520>.
2. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.,1992. – 544 с.
3. Коваліско Н.В. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці: дис... канд. соціол. наук: 22.00.07. – Львів, 1999. – 184 с.
4. Кугель С.А. Профессиональная мобильность в науке. – М.,1983. – 256 с.
5. Іванченко Є.А. Професійна мобільність майбутніх фахівців: Навчально-методичний посібник. – Одеса, 2004. – 120 с.